

DE NIEUWE TONEELBIBLIOTHEEK

Deze tekst is afkomstig van de online bibliotheek op www.denieuwetoneelbibliotheek.nl.

De rechten, inclusief en met name de rechten voor uitvoering, liggen voor alle teksten bij de auteur en het is dan ook verplicht om voor elke vorm van uitvoering toestemming bij de betreffende schrijver aan te vragen. Voor elke schrijver is het van groot belang om te weten of zijn teksten worden uitgevoerd, dus neem alstublieft bij elke lezing, encenering, bespreking in het onderwijs e.d. even contact op met de auteur! Het contact adres voor deze tekst is: of of

Schrijver	Joan Nederlof, Lineke Rijxman, Willem de Wolf
Titel	Hannah en Martin
Jaar	2009
Uitvoering	mugmetdegoudentand / Joan Nederlof

Copyright (C) 2009 by Joan Nederlof en Lineke Rijxman en Willem de Wolf

JOAN NEDERLOF, LINEKE RIJXMAN EN WILLEM DE WOLF

HANNA EN MARTIN

Willem en Lineke zijn te zien op een tv. Hij draagt een jurk en zij heeft een snor, een groen jagersjasje aan en een hoedje met veer op.

willem Ik zat met iemand op een terras. En ik legde onze hele geschiedenis uit. Van Hannah en Martin en zo.

En toen ik klaar was vroeg diegene of er wel wat te lachen valt.

lineke Te lachen?

willem Of er wel wat te lachen valt.

lineke Jij vertelt ons hele verhaal, van Hannah en Martin. Je bent klaar en dan vraagt iemand alleen maar of er wel wat te lachen valt?

willem Ja.

lineke Wat bedoelde die daar dan mee?

willem Dat weet ik niet.

lineke Hoe vroeg hij dat dan?

willem 'Er valt toch wel wat te lachen, hè?'

lineke Het zou me erg ontspannen als het niet leuk hoeft te zijn.

willem Mij ook.

lineke Het zou me zó ontspannen.

willem Het zit nu ook steeds in mijn hoofd. 'Als het maar om te lachen is.' 'Als het maar om te lachen is.' 'Als het maar om te lachen is.'

lineke Doe het eens bij mij?

willem Wat?

lineke Vertel nou eens aan mij hoe jij aan een ander over onze liefdesgeschiedenis vertelt. En dan op zo'n manier dat ik, als je klaar bent, ook niet anders kan dan vragen of er wel wat te lachen valt. Doe 'ns?

willem Dat het over Hannah Arendt en Martin Hijdekker gaat...

lineke Ik vertelde ook iemand over ons.

willem Jij ook?

lineke Ja. Ik was al een tijd aan het woord, vertelde over Heidegger en toen zegt diegene plotseling: 'Zeg jij nou Hijdekker? Hij heet Heidegger, hoor. Martin Heidegger'.

willem Dus jij ook?

lineke Ja, maar degene met wie ik sprak was niet bang dat er niet genoeg te lachen zou zijn. Die was bang dat we het niet serieus genoeg zouden nemen.

willem We zitten aan beide kanten al helemaal klem en we zijn nog niet eens begonnen.

De tv gaat uit, Willem komt op.

U denkt dat u naar mij kijkt. U denkt dat u naar mij kijkt volgens het schema: hier ben ik, en ik ontmoet

iets, hem, en aan dat iets, aan hem, merk ik dan gaandeweg wat eigenschappen op. Een object-subjectonderscheid. Maar u kijkt helemaal niet 'naar' mij. U zit ergens 'in', terwijl u naar mij kijkt. U zit 'in' de beleving van het naar mij kijken en de vraag naar wat het betekent. Meteen en aldoor. Alles is aldoor en meteen beleving en daarin is er aldoor en meteen de vraag naar betekenis. Hij heeft zich, in eenzaamheid, bezig gehouden met wat er met je gebeurt als je ergens 'in' zit. Als je beleeft en vraagt naar betekenis. Hij wilde aandacht die het opgaan 'in' een situatie begrijpt. Hij wilde aandacht voor de aandacht. Hij wilde in de situatie zitten en hij wilde erover spreken terwijl hij erin zit. Zelftransparantie, wilde hij. Enerzijds om zich bewust te worden van wat er allemaal verloren gaat als je uit de situatie stapt en ernaar gaat kijken, als je dus een object- en subjectonderscheid maakt. Anderzijds omdat hij vraagt naar het zijn. Naar het blote 'er-zijn'.

Terwijl we leven is er steeds dit en dit en dit en men en men en men. Maar dit 'dit' en dit 'men' is zelden wat je werkelijk bent en zeker niet wat je bedoelde te zijn. Hij wilde zien wat er nog is, als deze hele 'ditheid', dit hele 'met zijn' van het leven er niet meer is. Hij verdiepte zich, in eenzaamheid, in de beleving om 'het zijn, het er-zijn in de situatie' en haar betekenis op het spoor te komen...

Stilte

Dat valt niet mee, hè?

Eh... Ik maak even een object-subject onderscheid en ga er naar kijken.

Dan wordt het misschien duidelijker.

Op de tv verschijnt Willem als Martin Heidegger, Lineke als Hannah Arendt zit naast hem, met haar rug naar de camera. Ze rookt een sigaret. Heidegger verdwijnt langzaam achter de rook. Op het podium kijkt Willem hier naar.

martin *op tv* Het leven is vooral en doorgaans niet bij zichzelf maar buiten zichzelf. Bij zijn bezigheden en bij de anderen. De wereld van het 'men'. Iedereen is daar de ander en niemand zichzelf. Maar we zijn er. We hebben te zijn. Hoe maakt dit zijn zich aan mij kenbaar? Wat of wie vraagt in mij naar het zijn, naar de zin? Dat is de stemming. Ik ben altijd op de een of andere manier gestemd. Ik kan mijn stemmingen wel beïnvloeden, maar wezenlijk is toch dat ze opkomen, ons bekruipen en overvallen. In de stemming ervaar ik de grenzen van mijn zelfbeschikking. De twee belangrijkste stemmingen? De kleurloze, alledaagse, monotone gestemdheid van de tegenzin en de verveling, en de schrille en dramatische van de angst.

Alledaagse bedrijvigheid is een vlucht voor die stemmingen. Voor de verinnerlijking.

Het beeld op tv is helemaal wit van de rook. Lineke komt op, als pupil, de tv gaat uit.

pup Oh professor Wolf, wat heerlijk dat ik...

prof Ho! Wat een opkomst... Onallegaars. Die combinatie van schoonheid, intelligentie, schroom en trots.

pup Dank u, maar kan ik...

prof Zeldzaam, die intensiteit, die brille in je ogen. Weet je wel dat zo'n entree mij jaloers maakt? Omdat ik er gewoon hard voor moet werken.

pup Nou goh... Dank u enzo... Ik ben zo blij dat u op uw enige vrije avond tijd heeft gemaakt voor mij.

Voor bijles op academisch niveau over de aard van de relatie tussen Hannah Arendt en Martin Heidegger.

Ik verheug me er enorm op.

willem Ja, dat kan ik me voorstellen. Neem dit er maar even bij.

Willem geeft Lineke het boek 'Wolf en Heidegger'.

pup O dat bent u. Professor Wolf. Goh professor, wat een dik boek. Ik heb zoveel vragen.. Heeft u even?

prof Ga maar zitten en pak je blocnootje maar. De relatie tussen Hannah Arendt en Martin Heid...

willem Let ie wel op?

lineke Ja.

willem Maar je zit te lezen.

lineke Ja.

willem Je moet wel spelen dat je als een blok op me valt.

lineke Dat doe ik toch al? Ik speel al vanaf m'n opkomst dat ik op je val.

willem Ja maar niet genoeg.

lineke Niet genoeg? Je gaat toch niet de hele tijd alles uitleggen, hè?

willem Ik zou 't liefst alles uitleggen.

lineke Ik laat liever iets blijken.

willem Er kan toch ook iets blijken door hoe je iets uitlegt?

lineke Nou, we zijn nog maar net bezig, en we zijn alweer terug bij ons eerste conflict.

willem Ja, van de vele. Nou, het eerste conflict was bij jou thuis, weet je nog wel. Toen we mijn eerste teksten lazen en ik die enorme stapel bij me had.

lineke Ja.

willem 39 kantjes!

lineke En je hield ze in je tas.

willem Ik wilde het lezen uitstellen. Ik was natuurlijk trots.

lineke Je hield ze interessanterig lang in je tas. Ik dacht: 'Nou krijgen we 't.' En ja, het was een epos. Een romantisch ego-epos. Het ging alleen maar over jou. En over jou. En jou. En Heidegger en jou. En de romance met de kleine Hannah.

willem Dat vooral!

lineke En ik wilde het over meer hebben. Omdat ik het gedachtegoed van Hannah Arendt zo interessant vind.

willem Ik had het me zo anders voorgesteld. De hele atmosfeer rond die eerste ontmoeting bij jou thuis. Verwachtingsvoller, denk ik. Stiller. Samenweerderiger.

lineke Had je verwacht dat ik in katzwijn zou vallen van jouw 39 kantjes? Dat ik je zou kussen? Dat ik jou zou horen voordragen en stante pede verliefd op je zou worden?

willem Zij doet het wel. Als ze hem voor het eerst hoort voordragen.

lineke Maar je wilt mij toch niet met haar vergelijken? Ellenlange scènes had je geschreven met zinnen als: 'De hulpeloze studente kijkt haar professor bewonderend en ademloos aan...'

willem Zo ging hun eerste ontmoeting ook! Zo ging hun eerste ontmoeting ook!

lineke En: 'Ik kom hier voor bijles op academisch niveau door Professor Wolf over de aard van de verhouding tussen...'

prof Zitten en luisteren! De relatie tussen Arendt en Heidegger! Talloze malen op verschillende wijzen becommentarieerd.

Zij, een jonge studente, amper achttien jaar, volgt bij hem een college filosofie.

We spreken 1924. De Weimarrepubliek. Welbekend neem ik aan: Weimarrepubliek?

pup Eh, nou ik zoek het thuis wel even op.

prof Duitsland tussen 1918 en 1933. Het is het begin van een romance. Een geheime romance. Hij is getrouwd, is 35 jaar. Staat aan het begin van een briljante carrière. Zijn meesterwerk 'Sein und Zeit' schrijft hij pas in 1927. Drie jaar later. Maar Martin Heidegger is een aantal jaren aanhanger en ideoloog van het nationaal-socialisme geweest. De partij van de nazi's.

pup Heeft altijd trouw contributie betaald.

En is tot het eind van de oorlog lid gebleven.

Ook nooit excuus gemaakt toch? Professor? Zij moest vluchten en komt na omzwervingen in Amerika terecht.

prof Omdat ze Joods is.

pup Komt ze in Amerika terecht omdat ze Joods is?

prof Nee ze moest vluchten omdat ze Joods is. Lijkt me dus nogal belangrijk om te noemen. Ze heeft na de oorlog weer contact met hem gezocht. Ze hebben elkaar ook weer ontmoet. In 1950. In een hotel...

pup In Freiburg.

prof Noteer je niks?

pup Nee, ik heb nog niets nieuws gehoord.

prof Waar het om gaat is dat die relatie heeft geleid tot een grote controverse. Die controverse kent in principe twee standpunten. Voor de ene partij was en blijft Heidegger een nazi die zich nooit verexcuseerd heeft en is zij hem altijd blijven verdedigen. Voor de andere partij was hij een groot filosoof, die een menselijke vergissing heeft gemaakt. Voor die partij is het ook begrijpelijk dat Arendt respect bleef hebben voor Heidegger als filosoof. Temeer omdat zij voor haar eigen boekjes nogal schatplichtig aan hem was.

pup O ja? Dat bevreedt me professor, dat u dat zegt. Ze is toch een heel autonoom denkster?

prof Houd je concentratie even vast hè. Ook al begrijp je nog niet alles wat ik zeg. Wat denk je? Ben je van mening dat Heidegger zijn nazi-verleden had moeten herroepen?

Of deel je mijn visie? Nou?

pup Wat wat wat was uw visie ook weer precies?

prof Dat Heidegger een groot filosoof was. Dat je hem dankbaar moet zijn voor zijn nalatenschap. Zoals Hannah Arendt hem dankbaar was. Als mentor en als minnaar. Jij doet mij een beetje aan haar denken. Je hebt net zo'n grote geprononceerde...

Lineke kijkt Willem aan.

pup/lineke Mond.

prof Lach 'ns? Alleen heb jij een mooier gebit. Zijn ze nog van jezelf, die tanden?

pup/lineke Ja natuurlijk, ik ben toch 18!

En nee, ik deel uw visie niet. En eerlijk

gezegd interesseert 'ie me ook geen bal. Ik ben eigenlijk veel meer in de dingen van nu geïnteresseerd. Wat er nu allemaal in de wereld aan de hand is. Omdat niemand nog zelfstandig in staat lijkt te kunnen beoordelen wat het verschil is tussen goed en slecht handelen... Zodat het er op lijkt dat uiteindelijk de hele wereld onder toezicht gesteld moet worden... En dan gaan de toezichhouders weer de fout in... Of ben ik nou een moreel relikwie? Omdat ik in ieder geval wil dat we over goed en kwaad een gemeenschappelijke overeenstemming hebben?

willem Kan je me alsjeblieft even de tijd gunnen! Het is allemaal al zo veel en ingewikkeld. Ik heb 'Zijn en Tijd' nog niet eens uit! Ik heb nog amper een overzicht van de historische context. Jij sleept de hele actualiteit er meteen al bij. Gewoon even je mond houden. Nu! Hun liefde is het onderwerp.

lineke Nee. Het uitgangspunt. De aanleiding om het actueel te maken.

willem Ja, dat heb jij er later allemaal van gemaakt. Maar hun liefde was eerst het onderwerp! Een hotelkamer in Freiburg!

Op de tv zijn beelden te zien van Hannah op de hotelkamer in Freiburg. Willem kijkt ernaar.

hannah *ov tv* Het is het toch allemaal anders geworden dan ik me had voorgesteld.

Je had je vrouw meegenomen. Dat zul je altijd zien.

Lineke praat door de beelden heen.

lineke Jij bent totaal niet geïnteresseerd in andere mensen. Net als hij.

willem En jij wel?

lineke Ja!

hannah *op tv* Stel je je iets voor. Stel je je iets tot in detail voor, want ja, alle tijd voor gehad, jou 19 jaar, 3 maanden en 24 dagen niet gezien, is het uiteindelijk toch allemaal anders geworden. En het is altijd minder. Je had je vrouw meegenomen. Minder dan je je had voorgesteld. Altijd banaler. Altijd lelijker.

lineke Die vrouw van hem was behoorlijk antisemitisch wist je dat?

willem Ja maar ze kon wel lekker koken.

lineke Ook belangrijk.

hannah *op tv* Alle dingen waar ik zo van gehouden had, alle dingen die ik zo in je koesterde, ze zouden er toch even zijn? Niet zolang als ik me had voorgesteld. Maar dan toch even. Ik zou je toch op z'n minst herkennen? Je zou je bewegen zoals ik me herinner. En zo zou je ook, al was het maar heel even, naar me kijken, ik zou je toch op z'n minst herkennen? Maar je had je vrouw meegenomen. Na 19 jaar, 3 maanden en 24 dagen.

lineke Alles uitleggen!

willem Ssstttt!

hannah *op tv* Zien wij elkaar terug in een Freiburgs hotel, en jij hebt je vrouw meegenomen. Het klopt, het klopt helemaal.

Dat kon ik me inderdaad niet voorstellen.

Maar juist daardoor, Martin, doordat jij je vrouw had meegenomen, ik zeg het je eerlijk, daardoor herkende ik je weer.

willem O, dat vind ik zo mooi hè. Dat die oorlog helemaal niet in staat was om hun liefde...

hannah *op tv* Tjongejonge, Wat heb jij een foute keuzes gemaakt. In elk opzicht. Humanitair, politiek, persoonlijk.

willem *tegen Lineke* Heb jij nou gewoon die zinnen erbij gemaakt? Zo is het niet gegaan. Hij was een geniaal denker. Hij was buitengewoon hoogleraar ontologie -zijnskunde- te Marburg. Hij zat in een fascinerende zoektocht naar het Zijn van het Zijnde. In een fabelachtig, hypnotiserend, poëtisch taalgebruik. En vanuit dat 'zijn' wordt van alles wat 'is' bepaald dat het is en hoe het is. Wat hem geheel terecht in 1928 de wereldwijd geroemde leerstoel voor wijsbegeerte te Freiburg...

lineke Nou sorry. Ik kwam niet door dat hypnotiserende taalgebruik heen. Jij wel?

willem Wat maakt dat uit! Hij werd zo vaak niet begrepen! Na zijn colleges kwamen studenten opgewonden bij elkaar om te kijken wie er een woord begrepen had van wat hij zei. Punt is dat hij het denken weer tot leven bracht. Dat is toch fantastisch? Hij gaf zijn studenten het gevoel dat het ergens over ging! Bij hem had je het gevoel dat er een wezenlijke waarheid was waar je jezelf naar toe kon denken. Dat is gewoon een beetje ingewikkeld om uit te leggen! Maar zij begreep het tenminste. En daarom werd ze verliefd op hem.

En jij en ik delen toch ook dezelfde passie? De passie om samen na te denken.

lineke O ja?

willem En volgens mij was dat ook wat hen bond.

lineke Ik denk dat zij heel verschillend dachten. Ook over nadenken. Net als wij. Hij was van terugtrekking uit de wereld. Alleen het ik bestaat. Zii wilde in-de-wereld-ziin. Pluraliteit. Hii was de monoloog. De

stemming. Zij: in gesprek zijn. Handelen. Hij: de dood. Het slotakkoord. Zij: het aldoor weer nieuwe begin. Amor mundi. Liefde voor de wereld. Hij wilde denken in eenzaamheid, uitmondend in een ooit sprakeloos inzicht in De Waarheid.

En zij zag denken als actief, een nooit eindigend gesprek met jezelf. Of met vrienden. Hij had niet eens vrienden. Zij wilde weten hoe de wereld voor de ander verschijnt. Nadenken begint toch met je in een ander te verplaatsen, in alle mogelijke standpunten?

willem Ja, maar dat is toch precies wat hij in haar bewonderde. Dat ze met hem meevoelde. Een heel vrouwelijke eigenschap. Alhoewel ik 'm in jou nog niet heb kunnen ontdekken.

lineke Nee, meevoelen bedoel ik niet. Medelijden is het niet. Inlevingsvermogen staat er juist tegenover. Ik bedoel heel rationeel: je het standpunt van een ander indenken.

willem Ik baal hier echt van. Die uitwijkmanoeuvres van je. Steeds maar weer van hun liefde af. Straks wil je het nog over de klimaatcrisis hebben. En de kredietcrisis en de voedselcrisis. Waarom?! Was de Tweede Wereldoorlog niet erg genoeg? Ze zijn dood! Ze wisten niks van al die crises van nu!

lineke Zij wel! Zij voorzag heel wat. Dat er voor iedere generatie nieuwe problemen opdoemen, die vragen om nieuwe antwoorden. Dat je je dat moet aantrekken, dat die niet kant-en-klaar... Ze vroeg zich dus af hoe ons geweten werkt. Want er is een link tussen je denken, je geweten en de moraal.

willem Hè?

lineke Je denken. Je geweten. En de moraal. Als je helemaal niet nadenkt ben je ook niet moreel aanspreekbaar toch?

willem Dat spreek ik toch helemaal niet tegen!

lineke Zou goed nadenken ons kunnen beletten om kwaad te doen?

willem Nog 'ns?

lineke Zou goed nadenken ons kunnen beletten om kwaad te doen? Als je alles onderzoekt wat de hele dag maar op je weg komt, zou dat je weerstand kunnen verhogen tegenover het kwaad?

willem Nou als er iemand qua denken flink wat meters gemaakt heeft, dan was hij het wel... En hij werd lid van de nazi's. Dus wat hem betreft lijkt het antwoord me 'nee'.

Op de tv zijn beelden van Adolf Eichmann tijdens zijn proces te zien. Lineke en Willem kijken ernaar.

lineke Hij had een loopneus op die eerste procesdag.

willem Hij ziet er heel keurig uit. Respectvol naar de rechters toe. Beleefd. Hij zei dat hij er een eer in stelde om zijn plicht te vervullen.

lineke/hannah Heel gewoon mannetje. Toonde geen berouw. Ik vond hem belachelijk.

willem Adolf Eichmann. In zijn glazen hokje. Eichmann was als Obersturmbahnführer verantwoordelijk voor de hele infrastructuur van de deportatie en vernietiging van de Europese Joden. De Endlösung. De eindoplossing. In 1960 door de Israëlische geheime dienst ontvoerd uit Argentinië en in 1962 na een proces in Jeruzalem veroordeeld voor misdaden tegen de menselijkheid en het Joodse volk, en opgehangen.

lineke/hannah Ja, ik heb om hem gelachen.

willem Oh, ja.

lineke/hannah Dat belachelijke miezerige pathetische mannetje.

willem Vind je dat ik op 'm lijk?

lineke Een beetje wel ja.

willem Waarom?

lineke Omdat hii er ook zo gewoon uitziet.

willem Gewoon?! Maar bedoel je dan dat ik uiterlijk op hem lijkt? Of...? Of doe ik je echt aan hem denken?

Dat ik echt op hem lijkt zeg maar?

lineke Ja, een beetje wel.

willem Ben je nou serieus?

lineke Ja.

willem Maar bedoel je nou qua uiterlijk? Of qua karakter?

lineke Een soort 'gedachteloosheid'.

willem Echt waar? Was dat het eerste wat je dacht toen je me zag?

lineke Geen verstrooidheid ofzo. Geen achteloosheid. Maar een wezenlijke onherstelbare vervreemding van het leven.

willem Ja, ik kan me wel heel vervreemd voelen ja.

lineke Geen contact. Niet echt in innerlijke dialoog.

willem Jezus vind je dat? Ja... Nou ja... als ik eerlijk ben...

lineke/hannah Denkt niet werkelijk na. Stelt zichzelf nooit een werkelijke vraag. Herhaalt alleen de gangbare opvattingen. Het voelt wel als nadenken. En van buiten ziet het er ook zo uit, kan je het verschil helemaal niet zien. Als je niet goed nadenkt.

willem Ja, dat klopt wel... Als ik nadenk hoe vaak ik werkelijk nadenk... Werkelijk nadenk hè...?

Sporadisch... Terwijl ik geloof ik wel vaak doe alsof ik denk... Dan kijk ik zo...

Willem trekt een nadenkend gezicht.

Daar kan je tijd mee rekken... Heb je even pauze... Even tijd om te bedenken wat je allemaal voor intelligents kan zeggen zodat het lijkt alsof je denkt... Welke mening in dit specifieke geval toepasselijk is... Dat je er in ieder geval niet naast kleunt...

lineke Arendt was erbij. Bij dat proces. Als journaliste. Ze schreef: 'Eichmann in Jerusalem. De banaliteit van het kwaad.' Het kwaad is niet iets dat wordt ingegeven door demonen, of door een duivels of ideologisch hoogontwikkeld brein. Het kwaad is het gevolg van gedachteloosheid. Onverschilligheid. Onnadenkendheid. Nu vindt iedereen dat bijna een normale gedachte. Ook niet normaal eigenlijk. Zij werd door iedereen uitgekotst. Door Joods en niet-Joods. Alsof ze vond dat het allemaal wel meeviel. Alsof zo'n Eichmann er ook niks aan kon doen. Maar dat bedoelde ze niet.

willem Bedoel je dat er een Eichmann in ieder van ons zit? Je bedoelde niet specifiek mij. Of wel? Nee toch?

lineke Ik weet niet of ze dacht dat Eichmann niet een speciaal geval was. Ze bedoelde niet dat er hier nu een hele tribune met Eichmannen zit, dat is veel te makkelijk, maar misschien wel dat niemand er immuun voor is, dat er situaties bestaan waarin je gewoon gedachteloos meedrijft naar de foute kant. Dat noemde ze 'de banaliteit van het kwaad'. Ik vraag me af hoe dat gaat. Merk je dat dan niet? Hou je dan ineens op met nadenken over wat je doet? Kun je niet meer naar jezelf kijken en oordelen? Weet je niet meer wat goed is en wat kwaad? Vergeet je het? Hoor je deze vragen nog wel?

willem Dat vraag je allemaal aan mij?

lineke Eigenlijk wel ja.

willem Hoe bedoel je? Denk je dat ik daar ervaring mee heb? Laten we teruggaan naar die professor en die leerling. Dat voelde het meest natuurlijk. Doe je bloesje maar een beetje open, dan vertel ik intussen hoe de berghut van Heidegger eruit ziet.

lineke Zo dom, jij bent zo dom.

Lineke wordt Adolf Eichmann.

eichmann Daar zitten de rechters. Achter me staat twee man bewaking. Daar zit publiek. De rechters hebben het over de Wannseeconferentie. De conferentie gehouden in 1942 waar de uitroeiing van de Joden werd besproken en besloten. De rechter vraagt aan mij: 'Na afloop van deze conferentie bleef u met twee collega's achter. Waarom bleef u achter?' Omdat iedereen wegging. En wij drieën bleven achter. De rechter vraagt: 'Abschließend wurden verschiedene Arten der Lösungsmöglichkeiten besprochen.' Ja, da sind die verschiedenen Tötungsmöglichkeiten besprochen. Er werd over doden, elimineren en vernietigen gesproken. Ik zelf moest mijn voorbereidingen treffen voor de organisatie daarvan. De organisatie was voor mij het belangrijkste. En toen maakte mijn collega bekend hoe hij dat precies doorgevoerd wenste te zien. En nadat hij ons deze punten had meegedeeld hebben we niet meer over deze aangelegenheid gesproken. En werd ik gevraagd om nog een... Dann werde ich gebeten zusammen... noch ein Glas Kognak zu trinken, oder zwei oder drei. So kam dass.

willem Stel jezelf even voor aan het publiek. Wie ben je?

eichmann Ik ben een werknemer. Een bureaucraat in een nieuw soort regeringsvorm, waarbij de staat volledige controle heeft. Totalitarisme. Ik help mee aan de vernietiging van mensen en ik ben goed in mijn werk. Niemand kann sagen, dass ich meine Arbeit nicht gut gemacht habe. Niemand.

willem Vertel 'ns. Hoe ging dat in z'n werk?

eichmann Stap één: het bijeenbrengen van mensen-materiaal. Walgelijk dat we dat materiaal moeten doden! Toch? Omdat je last hebt van je geweten. Maar binnen drie weken draait je geweten de andere kant op. Binnen drie weken zijn alle waarden gegarandeerd omgedraaid in hun tegendeel. Gij zult niet doden wordt: gij zult doden. Massamoord wordt een heroïsche daad. Je stelt er een eer in om je quotum te halen. Kijk, het is naar om een mens te doden. Maar ongedierte?' Dat het zelf helemaal niet erg vindt om vermoord te worden...? Dat er eigenlijk om vraagt...? Dat is toch minder erg? Je ziet geen mens. Echt niet. Je ziet een overbodige entiteit. Die kan je kapotslaan op een muur. Dooddrukken. Verminken. Verbranden. Het zijn geen mensen. Dat lijkt onmogelijk, maar dat is het niet. Eerst neem je de mensen hun juridische identiteit af. Je maakt ze rechteloos. Stateloos. Dan nemen we ze hun morele identiteit af. Dat waar ze in geloofden. Hun ijkpunten. Dat waar ze nog trots op kunnen zijn. Ze worden geïsoleerd, gedeporteerd en uiteindelijk geselecteerd. Als vee. Niet als mensen.

willem Het is eigenlijk raar dat jij Eichmann speelt. Ik lijk toch het meest op hem?

eichmann U lijkt inderdaad meer op mij dan mevrouw Rijxman, maar u begrijpt mij niet. Daarin lijkt u ook op mij. Ik begrijp mezelf ook niet. Ik denk dat ik denk. En ik denk ook. Maar ik denk niet door. Daarom is het zo goed dat mevrouw Rijxman mij vertolkt. Op basis van de inzichten van mevrouw Arendt.

willem Kijk dan naar ons! Je bent op zoek naar Eichmann en je kijkt naar ons? Wie van ons gaat het dan worden denk je? Nou!?

eichmann Dus nu bestaan ze juridisch en moreel niet meer. En dan wordt als laatste hun individualiteit afgenomen en het vermogen om in vrijheid te kunnen handelen. En dan is er niks meer over van menselijke waardigheid. Alleen maar wachten op een anonieme gebagatelliseerde dood. En het nieuwe is: er is geen reden. Het geweld is nutteloos. Het dient geen enkel doel. Geen strategisch doel. Geen verdedigingstactiek. Nutteloze wreedheid. Niks menselijks meer. Ondenkbaar. On-denk-baar. Hoort u dat? On-denk-baar. Ondenkbaar.

willem Nou Adolf Eichmann, dan is er vast toch ergens nog wel een stemmetje dat zei dat jij behoorlijk fout bezig was.

eichmann Wat zegt u? Een stemmetje? Nee niet. Niks gehoord. Ja, er zijn wel stemmetjes. Maar die kunnen van alles zeggen. Als ie een goede bui hebt gooi ie een korst brood naar een hongerig kind. En als ie met ie

verkeerde been uit bed bent gestapt dan... ja dan... Dan pak je bijvoorbeeld een puntige klauwhamer en zoek je een zwangere vrouw...

willem Hou maar op!

eichmann Omdat alles mogelijk is. Iedereen is tot alles in staat.

willem Iedereen is tot alles in staat. Nou, ik ben geen monster.

eichmann Die woorden, precies die woorden, zei ik vlak voor ik werd opgehangen. 'Ik ben niet het monster dat iedereen in me wil zien.' En gelijk heb ik. Ik was geen monster.

willem Ja, de boodschap is helder hoor. Je was geen monster, maar je dacht niet werkelijk na. Nou, ik denk wel na. En ik ben heus niet de enige hier. 't Is tijd.

eichmann/lineke Sorry, maar nadenken biedt ook geen garantie dat je voor het goede kiest. Want maar al te vaak kies je voor het slechte. Terwijl we niet slecht zijn. Niet echt slecht. Zoals sadistisch slecht. We gaan er van uit dat ons geweten zegt wat goed is en wat slecht. Dat dacht ik ook. En dat zei mijn geweten ook de eerste paar weken. Ik walgde van wat ik moest doen. Maar toen werd de vertrouwde morele structuur door de nazi's vervangen door een tegenovergestelde morele structuur. En gij zult niet doden werd: gij zult doden. En ik ging gewoon door met mijn plicht te doen. Ik had niet door dat ik was aangesloten op een compleet ander programma van morele regels. Dat er een ander spelletje in de gameboy was gezet. Je geweten kan blijkbaar tot je spreken via zowel de stem van God als die van de nazi's als die van de publieke opinie als die van de politieke correctheid, maar ook de vorm aannemen van de televisieprogramma's ...

willem Je bent alleen maar in het kwaad geïnteresseerd, hè Lien? Over het goed hoor ik je niet. Waarom ben jij zo geïnteresseerd in het kwaad. Je bent toch niet vooral zelf heel erg kwaad?

lineke Ik ben heel erg kwaad ja. Maar ik heb het niet over kwaad zijn. Ik heb het over kwaad doen. Radicaal kwaad doen. Extreem kwaad doen. Ik doe dat toch niet. Ik ben dus eigenlijk radicaal goed, omdat ik heel kwaad ben maar geen kwaad doe. Ik doe goed, ondanks dat ik heel kwaad ben. Doe jij altijd goed?

willem Wat is dat nou voor vraag?

lineke Zie het maar als Triviant. Geef eens antwoord.

willem En wat krijg ik ervoor terug?

lineke Voor terug? Als ik nou 'ns zeg: Hoe eerlijker jij bent, hoe verliefder ik op jou word.

willem Gegarandeerd?

lineke Dat is altijd gegarandeerd. Hoe eerlijker jij bent, hoe verliefder ik op jou word. Dus?

willem Dus?

lineke Hoe eerlijk word jij dan? Doe jij altijd goed?

willem Nee.

lineke Doe jij bewust niet goed?

willem Ik denk het wel. Ik moet me hand-haven. Jij toch ook?

lineke Omdat je je moet handhaven doe je bewust niet goed?

willem Ik ben niet alleen. Ik ga af en toe ook eens naar buiten.

lineke Wat is er daar buiten dan?

willem Erkentelijkheid.

lineke Erkentelijkheid?

willem Lof en liefde. Ik heb er de behoefte aan te horen dat het de moeite waard is dat ik er ben. Nou, dat wordt buiten weggegeven. Niet binnen. Het is niet eenvoudig het alleen maar aldoor tegen jezelf te zeggen.

lineke Daarom ga ie naar buiten?

willem Als je er niet genoeg van krijgt, als je er niet genoeg van hebt gekregen, van de lof, de liefde, de erkentelijkheid. Als je denkt: er is nog meer in mij, waarvoor ik lof en liefde zou kunnen krijgen. Het beste, het allerbeste heb ik nog niet laten zien.

lineke D'r moet aldoor meer?

willem Ja, daar begint de ellende. Daar compromitteer ik mezelf. Begin ik ongevraagd te vertellen wat ik allemaal gedaan heb, waar ik lof en liefde voor had moeten ontvangen.

lineke En over wat je ongevraagd aan mensen gaat vertellen denk je dan na?

willem Soms lijkt het erop dat het het enige is waarover ik nadenk. Kijk, ik wil langs de kassa. Om uitbetaald te krijgen. En uiteindelijk wil ik alleen nog maar langs de kassa.

En daar begint de ontrouw aan jezelf. Begint de schaamte.

lineke En die uit je niet?

willem Nee, die uit ik niet. Nee, nee, nee.

Ik hoop juist dat het niet opvalt. Toegeven dat ik me schaam omdat ik naar lof hengel, is m'n plaats in de rij voor de kassa opgegeven. Maar thuis heb ik er pijn van. Zoveel dingen die ik niet had willen doen. Die ik niet had willen zeggen.

lineke Nu ook?

willem Ik heb er altijd pijn, altijd last van.

lineke Houen zo.

willem Ja?

lineke Want stel je voelt geen pijn meer? Je hebt er geen contact meer mee? Als lof en erkentelijkheid doel op zich zijn geworden en je geweten niet meer mee doet? Als je het maar krijgt.

willem Ben je eigenlijk al verliefd op me?

lineke Ik weet het niet.

willem Ik ben wel heel eerlijk geweest.

lineke Ik weet niet hoe eerlijk jij bent geweest. Ik weet niet hoe echt jouw pijn is. Of die niet ook is ingegeven door je behoefte aan lof en liefde, omdat je weet dat er nog een kassa is. Een kleinere. Die alleen maar uitbetaalt aan mensen met schaamte en met pijn. De zogenaamde empathische kassa. De goede kassa. Mijn kassa.

willem Wat een rotstreek van je.

lineke Waarom?

willem Je laat me er gewoon inlopen. Ik vind dit echt een hele vuile rotstreek van je! Wat een vuile kutstreek van je!

Muziek: der Rosenkavalier van Richard Strauss.

Mooi hè? Richard Strauss. Ook fout! Van 1933 tot 1935 Reichsmusikkammerpräsident. Ressorteerde direct onder het Propagandaministerium van Joseph Goebbels. Zo. Triviant!

lineke Hé, Wim. Wim!

Willem reageert niet

lineke/pup Professor Wolf. Professor Wolf! Zou u me misschien iets uit willen leggen?

willem Nee.

pup Er is iets wat me zo verwacht, professor Wolf. En ik kom er op eigen, kleine denkkraft maar niet uit.

Ach, misschien is het wel te hoog gegrepen. Moet ik de hele gedachtegang maar laten varen.

willem Goed idee.

pup Maar het blijft me kwellen. vooral 's nachts. professor Wolf. Zo vreemd. Dan lig ik maar te woelen en te

woelen. Ik knoop m'n nachtopon een beetje open, omdat ik het zo benauwd heb. Vier knoopjes knoop ik open. En het maalt door mijn hoofd dat ik professor Wolf om vaderlijke raad moet vragen. En terwijl ik aan u denk dwaalt m'n hand als vanzelf naar onderen, iets boven waar de dijnen elkaar op latere leeftijd gaan ontmoeten. Op precies te zijn op een klein heuvelachtig plekje...

prof Je voorbilletjes!

pup Zo vreemd. Dat had ik nou nog nooit meegemaakt!

prof Dat geeft niet, lief klein onschuldig meisje.

pup Het werd heel warm. En ik voelde iets aankomen. Iets groots en machtigs. Iets...

prof Heel normaal. Laat maar komen. Dat hoort zo.

pup Het was... het was... een vraag! Vindt u ook, professor Wolf, dat gedachteloosheid, zoals Arendt het bedoelde, een kenmerk is van de hedendaagse maatschappij?

willem Godverdomme! Ik heb zo'n spijt van dit project. Zo'n spijt!

lineke Maar heb jij er geen last van dat we onze denkcapaciteit vooral gebruiken op een oppervlakkig niveau? Om snel opinies te vormen?

willem Natuurlijk niet. Ik lees. Ik denk. Ik studeer. Ik vind dat ik het persoonlijk nog helemaal niet zo slecht doe, eerlijk gezegd. Qua denken.

Het is stil.

Ja, maar zo is het toch wel? Zo slecht doen we het toch niet?

lineke Waarom word je nou steeds zo kwaad?

willem Omdat ik een verloren strijd voer. Eichmann. Heidegger. En dan jij, en Arendt. Nadenken, geweten, humanisme.

lineke O, ik ben ook zo gewetensvol bedoel je? Op zoek naar mannen als denkpartners in plaats van als minnaars?

willem Ja, jammer genoeg wel.

lineke Ja?

willem Hoe zit dat eigenlijk met dat liefdesleven van jou? Vertel eens.

lineke/hannah Alleen over werk praten.

willem Ik ben meer in je privéleven geïnteresseerd. Gewoon even een paar persoonlijke dingetjes. Niks om bang voor te zijn.

lineke/hannah Maar ik houd niet van persoonlijke dingetjes. Ik houd privé en publiek graag gescheiden.

willem Ja, sorry maar dat gaat tegenwoordig niet meer.

Willem wordt reporter.

lineke Als je me interviewt wil ik niet in beeld.

willem Het is voor televisie.

lineke Ja, nou én?! Je kunt toch achter me gaan staan met de camera. Ik wil alleen met m'n rug in beeld.

Net als Hannah Arendt.

willem We leven in 2009 hoor. Voor jou duizend anderen.

lineke Nou graag. Mij best hoor. Lekker rustig.

Lineke pakt een pruik, een sigaret en een voorzetgebit met grote tanden.

willem De neus heb je al. Je hoeft er alleen nog maar een sigaretje onder te steken.

Dus zet die pruik op en werk even mee!

lineke Ongezonde fok fok fok... al die emotroep... dieptegespiegel... voyeurig...
get a life zeg...

Lineke gaat onderuitgezakt met haar rug naar de zaal zitten.

willem Draai je om.

Lineke draait zich om

Hannah... Fijn dat je er bent. Wat dacht je vanmorgen toen je in de spiegel keek?

Hannah kijkt Willem aan alsof hij gek is.

hannah Ja, dat ga ik nu dus echt niet zeggen hier.

willem Nou, even naar je kindertijd dan.

Je hebt jezelf wel eens een zonnekind genoemd. Er is zelfs sprake van Lebensseligheid, levensvreugde.

Wat maakte jou zo gelukkig?

hannah Tja... Uhm... Pfff... Uhm...

willem En waar ging het mis? Want het is misgegaan hè? En dan heb ik het nog niet eens over de nazi's.

Maar daarvoor al toch?

Je had sowieso al last van een soort verlamme angste voor het leven. En je vader ging dood. Dat hielp ook niet mee natuurlijk. Wat was je vader voor man?

hannah Ja Jezus, hield ik veel van.

willem Harder praten, Hannah Arendt. Wat was je vader voor man?

hannah Ik hield heel veel van mijn vader.

willem En dan sterft 'ie. Als jij pas zeven jaar oud bent. Wat deed dat je?

Stilte

Je mamma schreef in haar dagboek dat ze het gek vond dat je vaders dood je niet leek te raken.

hannah Jawel hoor.

willem Ze schreef dat jij had gezegd: 'Das passiert soviele Frauen, Mutti.'

hannah Het zonk naar beneden. Alles zonk naar beneden.

willem Wat zonk naar beneden?

hannah Nou... Dat ... Je weet wel...

Stilte

willem Jij moet echt een mediatraining gaan doen hoor. Ik kan hier echt niks mee. Geef me 'ns een quote!

hannah Uhm... uhm... Het persoonlijke is nadrukkelijk niet politiek.

willem Ja, dat interesseert nou echt niemand een bal. En bovendien was het omgedraaid toch?

hannah Ja maar niet voor mij. Ik houd graag afstand tussen privé en publiek. De publieke sfeer is voor politiek, de privésfeer houden we dan voor ja pffff liefde, en dat soort gerommel en tja gekkige... maar ook als je een vrouw geen hand wilt geven omdat... en dat hou je dan privé.

willem Dat is geen quote! Dat bekt niet! Hoor je dat nou zelf niet?! We duiken even je milieu in. Je komt uit een oude Königsbergse familie. De Pruisische upperclass. Groot comfortabel huis in de buurt van de Tiergarten. Ouders zijn hoogopgeleid, bereisd, politiek bewust. Je vader was een amateurgeleerde. Een bibliotheek vol Griekse en Latijnse klassieken. Je moeder had drie jaar Frans en muziek gestudeerd in Parijs. Het kon niet op! Wanneer kwam je erachter dat je 'anders' was?

hannah Anders?

willem Ja, Joods.

hannah Daar wil ik het niet over hebben.

Ik ben Joods punt.

willem Kijk dat is nou een leuke quote!

'Ik ben Joods punt.' Dat prikkelt. Dat bekt.

'Ik ben Joods punt.' Nou heb je me. Nou denk ik: Die vrouw heeft een verhaal. Nou raak ik nieuwsgierig. Wie is dat leuke pittige vrouwtje, denk ik nu. Vertel! Hoezo ben je Joods punt?

hannah Jezus Christus zeg. Heb je geen oren aan je hoofd? Ik wil het er niet over hebben! Kan je me verstaan zo! Ik wil het er niet over hebben!

willem Dat kan niet. Je moet iets zeggen.

hannah Ik was aan het spelen op straat met andere kinderen. Ineens was er dat woord...

Als die kinderen er niet over waren begonnen...

willem Ga je nou die kinderen de schuld geven?

hannah Waar het om gaat is dit: als je door de buitenwereld wordt aangevallen omdat je Jood, homo, vul-maar-in bent, dan kan je jezelf alleen maar verdedigen als Jood, als homo, als... Dan wordt het persoonlijke dus politiek. Niet omdat dat zo hoort. Maar omdat er niks anders opzit!

willem Maar ik val je niet aan! Ik vind Joden juist heel bijzonder. Ik bedoel als individu ook. Ik zie je niet als een heel volk ofzo hoor. Ik zie echt wel Lineke. Als Joodse. Mens. Als Joods mens.

Lineke valt stil.

lineke Je zei Lineke.

willem Ja mag dat niet? Je heet toch Lineke?

lineke Ik doe nu toch Hannah, de grootste politieke theoretica van de twintigste eeuw?

willem O sorry. Ik dacht dat je weer jezelf was omdat jij ook altijd zo gespist ben op dat Joodse item-issue zal ik maar zeggen.

lineke Ik?! Jij vindt dat fascinerend! Jij weeft het steeds door alles heen.

willem Ik word soms toch wel een beetje bang van jou. Dan ben je zo verbeterd. Hard. Daarin lijkt je wel op haar. Twee van die koele harde Joodse vrouwtjes.

lineke Daar gaan we weer.

willem Ja, omdat ik gewoon van jou wil weten hoe ik me het beste op kan stellen.

Ik heb meerdere keren gevraagd of je nou bijzonder gevonden wilt worden als Jood of dat we het er maar niet meer over moeten hebben.

Lineke staart Willem aan.

willem Dat is toch een hele open vraag? Maar jij reageert zo raar steeds, waardoor ik me gewoon een antisemiet ga voelen. Dat is voor mij echt heel erg lastig hoor! Ik kan er toch niks aan doen dat jij Joods bent!

lineke Zet maar even op.

Ze doet hem een grote neus uit de feestwinkel op.

willem Wat ga je nou... Je moet het allemaal niet zo serieus nemen joh. Ik bedoel er echt allemaal niks mee. Niks speciaals. Niet dat ik je niet speciaal vind. Maar niks vervelends. Het is gewoon een woord. Een heel beladen woord dat wel.

Willem wordt nu kwaad dat hij er niet uit komt. Terwijl hij praat, gaat Lineke met hem mee praten.

willem/lineke Jezus! Dit bedoel ik nou. Nou weet ik zelf niet meer wat ik bedoel omdat jij er zo'n punt van maakt. Terwijl ik niks bedoel. Ik bedoel alleen. Nou je hebt die neus gewoon en... Sorry! Godverdomme! Ik ben gewoon bang voor je. Dat ik iets verkeerd doe of zeg. Als je alleen al naar me kijkt...

Hè verdorie!... Nou ik ben nu in ieder geval behoorlijk pissig! Ja ja ja doe me maar na. Sorry hoor Lien. Maar ik bedoel er echt niks mee. En daarom vind ik het zo jammer dat jij zo kwaad op me wordt. Want ik bedoel niks. En ik denk echt dat jij als Joodse op mij projecteert. Misschien is dat wel typisch Joods. Dat je overal dat Joodse op projecteert. En dan zo Joods kwaad op mij wordt. Alsof het allemaal mijn schuld is.

lineke Maar ik kan er toch niks aan doen dat Joden bijzonder willen zijn. En dan op de juiste momenten ineens weer niet. Dat doen jullie zelf allemaal hoor. Ik bedoel. Ik bedoel. Ik bedoel. Ik kan er gewoon niks aan doen maar als ik naar jou kijk zie ik een Joodse vrouw. En dat ben je toch ook? Dus dat is dan toch heel erg goed gezien van mij? Terwijl ik niet eens Joods ben. Dan kan ik toch net zo goed zeggen dat ik niet projecteer en dat ik heel scherp kan zien. Als ik voortdurend een Joodse vrouw zie!

Stilte

Sorry Willem. Je kan honderd keer die neus opzetten, maar je bent en blijft een Groningse middenstander. Sorry, maar ik kan niets beschaafds aan je ontdekken. Je mist ten enen male de brillen van de Joodse upperclass waar ik uitkom. Ik zie jou niet bij ons aan tafel zitten met het tafelzilver en het Rosenthal servies in je grove middenstandsvingers, terwijl ikzelf als achtjarige een gesprek voer met m'n moeder die in avondjurk gekleed is en juwelen draagt omdat ze zo naar het concertgebouw gaat en ik vraag naar welke uitvoering van welk stuk van welke componist uitgevoerd door welk orkest onder leiding van welke dirigent omdat ik dat al van jongs af aan gewend ben. Sorry. Je bent niet bijzonder genoeg. Ik zie alleen maar aardappels als ik naar je kijk.

willem Ik haat je!

hannah/lineke Snap je nou waarom ik het persoonlijke innerlijke gevoelsleven graag privé wil houden? Ik houd graag een beetje afstand tussen ons. Dat geeft lucht. Slachtoffers vinden dat vaak moeilijk, gaan op elkaar zitten, elkaar bevestigen. Ongezond. Het is niet voor niks dat zij een onpersoonlijke manier heeft gekozen om te schrijven. Om een onpersoonlijk licht te laten schijnen over die allerdonkerste tijd waarin ze heeft geleefd. Ze had ook een jankend boek kunnen schrijven. Of een schitterend gedicht. Maar ze heeft zichzelf gedwongen er over na te denken. Rationeel. Gevoelloos bijna. Gevoelens zijn voor thuis. Liefde is voor thuis. Liefde voel je voor een persoon. Niet voor een volk of een land of een religie. Afstand is ook voor in het openbaar, voor in de politiek. Daar hoort geen liefde of haat. De politiek moet regelen dat je privéleven in de privésfeer kan bloeien. Dat je een volwaardig lid van de gemeenschap bent. Met een sociale en politieke status. Een prachtige ziel is niet genoeg. Het is juist de ziel waar het leven geen enkel mededogen mee heeft.

Stilte

God, dat wat zij hadden, wat was dat?

Op de tv zijn beelden te zien van Hannah en Martin.

hannah *op tv* Dat wat wij hebben, wat is dat?

lineke *er doorheen pratend* Niet lief genoeg!

martin *op tv* Liefde.

hannah Hoe weet je dat?

martin Door het te zeggen.

hannah Door het te voelen mag ik aannemen?

martin Door het te zeggen.

hannah Door het tegen jezelf te zeggen?

martin Ja.

hannah Steeds weer?

martin En tegen jou.

hannah Door het jezelf voor te nemen? Door het jezelf aan te praten?

martin Door het te voeden.

hannah Voelen?

martin Voeden.

hannah Omdat je het wilt?

martin Omdat ik het zeg.

hannah Totdat woorden gevoelens beginnen te worden?

martin Als er geen woorden zijn, zijn er ook geen gevoelens.

hannah Nee?

martin Jij hebt allang met jezelf gepraat over ons. Je hebt het jezelf allang uitgelegd.

hannah En mijn conclusie was?

martin Het is liefde.

hannah Nee, het bleef onduidelijk.

martin Dan heb je dat tegen jezelf gezegd.

hannah Ben je alleen verliefd op wat ik je zeg?

martin Jij ook.

hannah Als ik al verliefd was, wat ik niet weet... was ik vooral verliefd op wat jij zei. En jij ook. Jij was ook vooral verliefd op wat jij zei.

Live

willem Je zult me toch een keertje moeten vastpakken.

lineke Ja.

willem Me in je armen nemen. Kussen. Strelen. Vastpakken.

lineke Ja.

martin *op tv* Ik heb je nodig.

hannah *op tv* Ik zal je geven wat je nodig hebt. Ik zal je laten merken hoe het voelt als je het wel krijgt.

Live

willem Ze viel gewoon op hem.

lineke Dat is toch niet gewoon! Het is niet alleen: zij Joods, hij nazi. Haar hele gedachtegoed staat haaks op de manier waarop hij zijn leven leidde! En zij speelt de hele tijd: 'O, Martin, wat ben je toch bijzonder en wat klinkt dat allemaal interessant en ik kan het bijna niet volgen.' Terwijl ze allebei wel wisten dat hij, zeker later, misschien wel meer van haar kon leren dan omgekeerd.

willem Dat is ook chemie. Hij had een waanzinnig charisma. Voor mannen en vrouwen. Maar zeker voor vrouwen. Kijk!

Willem haalt een foto van Heidegger uit zijn binnenzak.

lineke Ja, dat bedoel ik. Een knol

willem Welnee. Dit is toch gewoon een aantrekkelijke man.

lineke Met dat snorretje?

willem Ik vind het wel wat hebben.

Willem doet een snorretje van zwart tape op.

Nu kijk je natuurlijk anders tegen dit model aan, maar toen was dat enorm aantrekkelijk.

lineke Bah.

willem Kan je niet gewoon aannemen dat ze op hem viel, ook al begrijp jij dat niet. Ben jij dan je hele leven met mannen geweest die je type waren?

lineke Doe dat snorretje nou even af.

willem Ze viel op hem. Met snorretje. Kijk eens naar mij en stel je voor dat je op me valt.

lineke Ik kan toch niet op commando op ie vallen.

willem Ik meen het. Ik wil niet dat we daar de hele tijd omheen draaien, alleen maar omdat jij je dat niet kan voorstellen. Kijk me aan.

lineke Ja nou uh... Wat wil je nou?!

willem Ik voel heel veel weerstand. Is dat persoonlijk? Wil je geen liefdesscène met mij spelen?

lineke Natuurlijk wel. Ik speel in principe alles. Als ik weerstand voel schakel ik gewoon over op m'n techniek.

willem Okay, nou kijk me aan dan. En denk seks. Begin maar.

lineke Hè wat wat wat...? Waarmee?

willem Hoe stel je het je voor tussen hun?

lineke Wat?

willem Dat.

lineke Ik?!

willem Ja.

lineke Het initiatief ging van hem uit. Dus begin jij maar.

willem Okay prima. Zet die bril dan maar even op en doe of je nadenkt.

lineke Doe maar even alsof je nadenkt?

willem Ik vind nadenken heel erotisch. Een denkende vrouw met een bril op die 'm eruit haalt.

lineke D'r bril? Waaruit?

willem Nee! Dat we aan mijn bureau zitten. En jij hebt een bril op. En dan haal je 'm eruit. Uit m'n broek.

lineke Je piemel?! Moet ik eerst een bril op en dan je piemel uit je broek halen?

willem Ja, want het gaat over seks.

lineke Ja, die haar, volgens jou, in een directe lijn naar de zevende hemel voert. Niet dat ze hem tussendoor even moet aftrekken!

willem Nou verzin jij dan wat! Als je het allemaal zo goed weet. Verzin jij dan wat!

lineke Prima hoor. Eens even kijken. Mag die snor af alsjeblieft?

willem Nee, ik heb geen scheergerei bij me. Sorry. Nou ik ben benieuwd hoor. Of het je piemelloos gaat lukken om in de zevende hemel te geraken.

lineke Goed. Eens even denken. Ik stel me dus voor dat ik een studente van 18 ben.

En ik ben alleen met mijn professor op zijn studeerkamer. Op zijn enige vrije avond. Dan uhm... Nou het licht is gedimd. Hij zet een cd op. Ik blader wat in zijn proefschrift...

willem Een cd kan niet in 1924.

lineke Ik vind het echt heel vervelend dat je wil gaan roken op zo'n intiem moment.

willem Nou dan rook ik toch niet. Als dat het is...

lineke Nou goed, uhm... Dan zie ik bijvoorbeeld zijn vulpen liggen. Hé, hij is leeg! Die vulpen is leeg. Ik ga even als verrassing buiten een vulling kopen.

Lineke wil af.

willem Kom terug! Kan je iets sneller toe de point komen?

lineke Ja ja ja... Nou dan ga ik, denk ik, lekker achterover op zijn bureau liggen. Met mijn hoofd op zijn proefschrift. Als ik naar rechts kijk kan ik net 'Sein und Zeit' lezen. Omdat ik mijn leesbril op heb. Want mijn ogen zijn niet meer zo goed.

willem 'Sein und Zeit' werd jaren later pas geschreven en Hannah Arendt had op haar achttiende vast nog geen leesbril nodig.

lineke Okav. Nou dan zie ik heel scherp. En dan lig ik achterover op zijn bureau en dan lees ik haarscherp

alle titels in zijn boekenkast. Hè!? Krijg nou wat!? Er staan allerlei vreemde titels in je boekenkast! Een soort antisemitische boeketreeks.

willem/martin Ja, dat zijn boeken van mijn vrouw. Elfriede. Ga maar door.

lineke Ook een fijne geile opwarmer. Nou uhm... Ik lig daar dus. En... Gadverdamme ik ruik gewoon die asbak! Ik vind dat echt heel smerig!

willem Dit gaat volgens mij helemaal nergens naartoe. Dan voel ik er toch meer voor dat je hem snel even aftrekt tussen twee colleges door.

lineke Jij bent zo... Jij bent zo... Dit is nou precies waarom het me niet interesseert. Heidegger z'n piemel.

willem Ben jij nou gewoon bang voor fysiek contact? Eigenlijk zag ik dat op dag één al. Aan de manier waarop je al die boeken van haar las. Met van die opgetrokken schoudertjes en zo'n verbeterde koppie.

lineke Welnee. Ik vind het gewoon vies om seks te hebben naast een volle asbak.

Lineke staat moeizaam op van het bureau.

willem Nou dat ziet er ook heel opwindend uit. Laten we 1924 maar overslaan en doorzappen naar 1950, naar dat hotel in Freiburg. Dan ben jij 44. Dat is misschien wat speelbaarder voor je.

lineke Dan ben jij 61.

willem Ja, nou en?

lineke Oh, dat is dan ineens 'nou en'?

Willem pakt een plastic tasje en geeft het aan Lineke.

willem Hier. Neem jij dit?

Lineke kijkt in het tasje.

lineke Dat kun je niet menen.

willem Ja, zo stel ik het me voor.

lineke En jij dan?

Willem pakt ook een tasje.

willem Maak je maar geen zorgen, ik heb dit.

lineke Is dit nou echt allemaal nodig? Ik bedoel, we hebben het toch over twee intellectuelen.

willem Intellectuelen hebben ook piemels en tietten. En reken maar dat ze die gebruikt hebben. Nou hup.

Lineke verdwijnt naar achter. Willem gaat het sfeervol maken.

Van wat voor muziek zou ze houden? Johan Heesters! Dat vindt iedereen leuk. Johan Heesters hat übrigens nicht in Dachau gesungen. Er hätte gerne in Dachau gesungen. Aber am diesem Tag hatte er eine leichte Erkältung. Er hatte Probleme mit der Stimme. Deshalb konnte er nicht in Dachau singen. Aber dafür hat er seinen Entschuldigungen angeboten. Er hat übrigens gesagt, dass Hitler ein Prachtkerl war. Aber dafür hat er auch wieder seine Entschuldigungen angeboten. Die ganze Karriere von Heesters war eigentlich singen und gleich darauf die Entschuldigungen anbieten. Singen und Entschuldigungen anbieten. Und wieder singen und die Entschuldigungen anbieten. Später wurde er zu alt. Konnte er nicht mehr singen, aber er konnte noch immer ganz gut seine Entschuldigungen anbieten.

Lineke op in lingerie. Ze leest een boek terwijl ze op Martin wacht. Martin op in kamerjas.

martin Hannah!

hannah Martin!

martin Was zufällig! Möchtest du etwas trinken? Ein Johnny Walker vielleicht? Lass dich mal ansehen, Hannah. Du steiler Zahn. Du siehst bildschön aus. Genieße doch davon.

hannah Heb ie m'n boek ontvangen?

martin Welk boek?

hannah Het eerste boek van mij dat ik je opstuur. Ik heb al diverse boeken geschreven, maar dit is het eerste dat ik je opstuur. 'The Origins of Totalitarianism!' Heb je het gelezen?

martin Ja.

hannah Heb je het gelezen?

martin Nee.

hannah Waarom niet?

martin Weet ik niet.

hannah Waarom niet?

martin Het gaat over mij.

hannah Over jou? Je hebt het niet gelezen.

Ik vind het erg. Erg dat je het niet gelezen hebt... Of heb je het wel gelezen?

martin Nee.

hannah Je hebt het wel gelezen.

martin Ja.

hannah Niet.

martin Wel.

hannah Waarom zei je dat niet meteen?

martin Ik zei het meteen.

hannah Je hebt het niet gelezen.

martin Wel.

hannah Waar gaat het dan over?

martin Over mij.

hannah Je hebt het niet gelezen.

martin Ik heb het juist heel goed gelezen.

hannah Gaat het over jou?

martin Dat denk ik. Ik lees geen Engels. Ik heb het aan Elfriede gegeven. Hannah! Was wunderbar dat we de draad na 19 jaar weer oppakken.

hannah Als het nu 1950 is, dan is buiten de koude oorlog begonnen.

martin Hannah! Kom Schätzlein dan til ik je op het bureau.

hannah/lineke Dat lijkt me niet verstandig. Je hebt al een beetje een kromme rug. Ik doe het zelf wel.

Ze gaat op het bureau zitten.

martin Ich habe einer ungeheuerliche Lust dich zu küssen Liebling!

hannah/lineke Wacht even dan.

Ze zet de asbak weg

Toe maar. Kom maar op met die tong.

willem Ja hoor eens...

hannah/lineke Nou kom op nou! We zijn hier al een kwartier mee kwijt. Laten we er snel even een eind aan breien. Dan hebben we dat ook onderzocht.

Ze doet haar benen wijd en Willem/Martin gaat er tussen staan. Het is het begin van een onhandige liefdesscène.

Stilte

hannah Totalitarisme is het verdwijnen van politiek. Het afrekenen met menselijkheid. Daar gaat dat boek

over wat jij niet gelezen hebt. Ik onderzoek het.

martin Sommige gebeurtenissen vallen gewoon niet te begrijpen.

hannah Hoezo, niet te begrijpen? Het is toch allemaal mensenwerk?

martin Nee hoor. Het is het 'zijn' dat soms voor het menselijk begrip gewoon een mysterie is.

lineke Wat zeg je nou?!

martin Ieders lot heeft z'n eigen waarheid. Daar kunnen wij met ons verstand helemaal niet bij.

hannah/lineke Heb jij dat gezegd? Heeft Heidegger dat gezegd?

martin Ja

lineke Ieders lot heeft z'n eigen waarheid...

martin Daar kunnen wij met ons verstand helemaal niet bij.

lineke dat vind ik een erge uitspraak. Want dat betekent toch dat we nooit meer ergens hoeven in te grijpen.

Omdat iedereen het lot krijgt dat hij verdient?

willem Zij heeft het gewoon aangehoord hoor! Zij begreep hem tenminste. Zij was een verstandige vrouw!

Willem gaat af.

lineke Ja maar ze was ook raar! Misschien dacht ze wel: Zolang zij medelijden had met hem en de mensen niet met haar, zolang was ze sterk. Zoiets.

Lineke gaat liggen. Willem op.

willem Lien, ik wil iets zeggen. Ik ben zojuist in bad geweest. Met totale-balans-badolie van Dokter Kneipp. Dus in principe moet het betrouwbaar zijn wat ik nu zeg. Plotseling dacht ik dat ik vatbaar zou kunnen zijn. Vatbaar ben. Ik geloof dat ik

lid zou kunnen zijn geworden. Ik geloof dat ik lid zou zijn geworden. Ik denk dat ik me in zou hebben geschreven. Niet als eerste. Maar pas als de beweging goed op gang gekomen is. Lidmaatschapsnummer 312589, zoiets. Net als hij.

Stilte

Ik constateer dat de oude Verlichtingsidealen, geloof in een persoonlijke vrijheid, geloof in een seculiere maatschappij, geloof in het democratisch proces, geloof in de multiculturele samenleving, geloof in tolerantie momenteel meedogenloos in twijfel wordt getrokken. En dat is juist. Een democratie heeft de belangen van zo velen te behartigen, wordt daardoor zo ingewikkeld, dat nog slechts specialisten haar kennen. Als ik een actueel voorbeeldje mag geven: het nieuwe briljante architectonische ontwerp voor het Rijksmuseum moest helemaal worden omgegooid omdat een paar fietsers hadden geklaagd dat ze een stukje om moesten rijden. Dus wat levert die democratie ons eigenlijk nog op? Niet veel hoor. De enige die er enthousiast over blijven zijn de elitaire, hoogopgeleide kapitalisten die haar hebben leeggeroofd. En in chaos achtergelaten. In crisis. Toch? Dan is het toch ook logisch, en ook eerlijk, om nu, in die crisis en het ideologische vacuüm dat daardoor is ontstaan, eens goed te kijken of we niet beter af zijn zonder beperkende democratische maatregelen. En om weer eens onbevooroordeeld de voor- en nadelen van een controlerende, sturende staat te onderzoeken. Van geplande economie en beheerste persoonlijke vrijheid. Onbevooroordeeld het leiderschap van een sterke technocraat met ruime volmachten te overwegen. Ik vind dat helemaal niet zo gek. Want ik vind het een beetje vreemd dat de belastingbetaler voor de crisis op mag draaien, genoeg moet nemen met 'Sorry' en dat vervolgens alles bij het oude blijft. Onder het mom van democratie. Nee. Het is tijd voor daden in plaats van woorden. Het is tijd dat we weer op onze intuïtie gaan vertrouwen. Want dat heeft veel te lang niet gemogen. Veel te lang moesten we zo lang overleggen tot we helemaal murw waren. Terwijl we allemaal allang feilloos weten wat recht is en wat krom. wat goed is en fout. Maar nee. dat gevoel mochten we niet vertrouwen.

Maar wij wisten toch allang dat ons justitieapparaat faalde, dat die sociaaldemocratische maatregelen funest waren voor de integratie, dat de rijken rijker en de armen armer werden, dat we bij de bouw van grote infrastructurele projecten belazerd werden. En sinds kort weten we dan ook dat we niet meer op ons zuur verdiende pensioen hoeven te rekenen. Dan hebben de oude democratische controle-instituten toch op alle niveaus gefaald! Eindelijk mogen we onze intuïtie weer vertrouwen. Eindelijk zijn wij weer aan de beurt. Eindelijk moet er weer naar ons worden geluisterd, omdat wij betalen. En wie betaalt, bepaalt. Vanaf nu bepalen wij. Wij, het volk en zijn gezonde gevoel voor recht, voor orde en voor prioriteit.

lineke Ik heb het een beetje benauwd.

willem Ja, dat is niet zo gek. Ik ook. Wie niet?

lineke Ik denk wel dat je gelijk hebt. Het gaat hier helemaal fout.

willem Dat zeg ik. En het wordt alleen nog maar erger. Kan je je voorstellen wat er gebeurt als we op een gegeven moment het dieptepunt van de kredietcrisis bereikt hebben... en dat er dan een fikse pandemie uitbreekt? Terwijl er tegelijkertijd ook een gigantische vluchtelingenstroom onze kant opkomt door de voedselcrisis? Hè? Vind je het gek dat ik dan eventjes niet op de democratie vertrouw?

lineke Ik ben ook bang. Als ik 's nachts in bed lig kan ik de dood horen. Ik ben alleen in huis. De rest is allang naar het platteland gevlucht. Op zoek naar eten. Ik wilde nog op internet een ruïne in het buitenland kopen maar de elektriciteit viel uit. Waardoor die timmercursus bij de LOI ook niet doorging. Toen wilde ik naar de landbouwhogeschool in Wageningen. Om te leren hoe je voedsel verbouwt. Het probleem is alleen: Hoe kom ik in Wageningen? Nou? Nou?!

willem Met de trein.

lineke De trein?! De trein?! Ha ha ha! En hoe kom ik dan bij het station? Want overal lopen hongerige meutes die je verscheuren zodra ze je in de gaten krijgen. Treinen rijden er trouwens allang niet meer. Benzine is ook op. Misschien kan ik nog als allerlaatste in een vliegtuig worden gepropt. Ik ga de hele lange vlucht wel klappertandend in het gangpad liggen. Mensen lopen over me heen en ik probeer te bedenken hoe ik zonne-energie op kan wekken of een windmolen kan timmeren. Gelukkig heb ik alle uitzendingen van Discovery Channel gezien. Ik weet wat je moet doen. Je eigen urine drinken. En als je een leeuw tegenkomt moet je stokstijf stilstaan. Maar bij een olifant juist weer zigzaggend wegrennen, want een olifant ziet slecht. Ik hoop dat waar ik ook terecht kom ik mijn bril niet vergeten ben. Want anders ben ik wel veilig, maar zie ik niks. En de Sperti en m'n kruik. Ik hoop dat ik uiteindelijk in Zuid Amerika terechtkom. Daar is ruimte. Er zitten misschien nog wel een paar stokoude nazi's in de bosjes, maar er is ook fruit. Ik moet er voor zorgen dat ik mijn dagcrème met die hoge factor nog bij me heb, omdat ik anders verbrand omdat de aarde opwarmt. Ik heb zo'n lichte huid. En een pincet. Want als ik in de jungle hulp nodig heb van een man, bijvoorbeeld omdat ik een vlot wil bouwen, maar ik zie geen twijgjes omdat ik m'n bril vergeten ben, en ik heb een snor, dan loopt 'ie misschien door. Aan de andere kant: als ik geen snor heb, word ik misschien verkracht of als seksslavin aan een guerrillabeweging verkocht en jarenlang aan een boom vastgeketend. En dan vermager ik zo dat ik na zes jaar uit mijn handboeien glijd en dan schiet ik iedereen helemaal dood. Ik doe het hoor. Ik maak iedereen dood. Als ik tenminste zo snel een pistool kan vinden... En als ik dan ook nog wel wil leven... Zonder m'n familie en m'n vrienden... Moe... doodmoe...

willem Ik denk dat ik wel iets begrijp van jouw angst. Jij en Hannah lijken daarin wel op elkaar. Allebei steeds klaar om te vluchten. Dat komt natuurlijk door jullie achtergrond.

lineke O ia?

willem Het gekke is... Heidegger zegt dat angst het bestaan confronteert met het naakte van de wereld en het eigen zelf. Dat je door de angst in de eigenlijkheid terecht komt. Dat je dus eigenlijk altijd angstig bent. Dat was ook zo goed aan je...

Lineke pakt een pistool en schiet op Willem.

Stilte.

lineke Oh God, sorry... sorry...

hannah Ik ben 69. Het is een paar maanden voor ik sterf. Ik durf m'n appartement niet meer uit. Ze beroven bejaarden en ik ben bejaard. Oud. Moe. Het is gevaarlijk in New York. Ze hebben me overvallen in de lift. Dus ik zit gevangen in m'n eigen huis. Ik heb zoveel nagedacht over het kwaad. En nu eindig ik als een bange bejaarde die de deur niet meer uit durft. Dus heeft het wel zin gehad?

willem Natuurlijk.

lineke Hoe weet je dat eigenlijk?

willem Ik heb er wel iets van opgestoken, hoor.

lineke Wat dan?

willem Dat we moeten nadenken. Goed nadenken kan ons niet beschermen tegen het kwaad. Maar toch moeten we het blijven doen. We moeten moeite blijven doen. Er zit niets anders op. Ja, dat is denk ik wel de conclusie.

lineke Maar er is geen conclusie. Dat is het gekmakende eraan. Niks van wat we gelezen hebben, niks van wat we 's avonds in bed gedacht hebben, leidt tot een conclusie. Tot een houvast waar we iets aan hebben.

Willem trekt z'n nadenkgezicht.

Nou trek je dat nadenkgezicht weer.

willem We zijn geprogrammeerd om te overleven. We zijn gericht op zelfbehoud.

En in een kleine speelruimte daar omheen zijn sommigen van ons in staat om zichzelf te overstijgen.

lineke Met wie zat jij eigenlijk op dat terras?

willem Terras?

lineke In het filmpje. Dat iemand je vroeg of er wel wat te lachen zou zijn?

willem Oh, niemand.

lineke Had je het verzonnen?

willem Ja. En Jij?

lineke Nee, ik zat wel met iemand. Maar die zei niet dat ik Heideggers naam niet goed uitsprak. Die had nog nooit van Hannah Arendt en Martin Heidegger gehoord.

Hannah en Martin ging in première op 23 mei 2009 in de Toneelschuur, Haarlem

Tekst: Joan Nederlof, Lineke Rijxman en Willem de Wolf

Spel: Lineke Rijxman en Willem de Wolf

www.mugmetdegoudentand.nl

Hannah en Martin kwam tot stand dankzij een bijdrage van het Lira Fonds

Joan Nederlof (1962) studeerde in 1985 af aan de Toneelschool in Amsterdam, waarna ze mugmetdegoudentand opricht (met o.a. Marcel Musters). In de beginjaren werkt ze ondermeer met Jan Ritsema (*Om Eleanor en Tegen de tachtig*), Jose Alders (*Vita en Violet, Variety, Het is nu en M versus M*) en Alix Adams (*Lost in Hotel Paradise, Onder Controle en ENTER*). Tussen 1997 en 2005 richt ze zich voornamelijk op het schrijven voor televisie (*Hertenkamp, TV7 en De Koekoeksclub*). In 2005 schrijft ze haar eerste toneelstuk *Brünnhilde 40+*, dat ze zelf speelt. *Quality Time* en *Mug Inn* zijn het tweede en derde stuk, beide geselecteerd voor het Nederlands Theater Festival. Daarna volgen *Inside Out* (in samenwerking met Lineke Rijxman) en *Sexappeal*. In 2009 schrijft ze samen met Willem de Wolf en Lineke Rijxman *Hannah en Martin*. Het stuk is geselecteerd voor het Nederlands Theater Festival 2010.

Lineke Rijxman (1957) studeerde aan de Toneelschool in Amsterdam. Daarna werkt ze een aantal jaren als freelance actrice (bij o.a. het Ro Theater en het Onafhankelijk Toneel). In 1991 wordt ze door Gerardjan Rijnders gevraagd om vast bij Toneelgroep Amsterdam te komen spelen. Daar speelt ze tot 2004 in meer dan 30 producties. Daarnaast acteert Rijxman regelmatig voor film en televisie (ook in de televisieseries *Hertenkamp* en *TV7*).

In 2006 speelt ze in *Quality Time* bij mugmetdegoudentand. Rijxman wint voor haar rol de VSCD Toneelprijs, de Colombina 2006. Daarna regisseert ze de voorstelling *Mug Inn* die geselecteerd wordt voor zowel het Nederlands Theater Festival als Het Theaterfestival Vlaanderen. Sinds 2008 maakt ze deel uit van de artistieke kern van mugmetdegoudentand. Samen met Joan Nederlof schrijft ze o.a. *Inside Out* en de jubileumvoorstelling *Verlichtinglight*. In 2009 maakt ze met Willem de Wolf en Joan Nederlof de voorstelling *Hannah en Martin*. Voor de rol van Hannah krijgt ze de belangrijkste Nederlandse toneelprijs uitgereikt, de Theo d'Or 2009.

Willem de Wolf (Groningen 1961) studeerde in 1985 af aan de Amsterdamse Toneelschool. In datzelfde jaar formeert hij met Ton Kas het theaterduo Kas & de Wolf. Ze schrijven een vijftiental stukken, waaronder *De Mode, De Genezing, Animo, Desperado, Ons soort mensen* en *Stand in*. Samen met Marien Jongewaard maken Kas & de Wolf ondermeer ook *Rodeo, De Jantjes* en *Mensch durf te leven!*

In 2004 wordt de subsidie aan Kas & de Wolf stopgezet. Daarna vertaalt De Wolf (o.a. samen met Matthias de Koning) de novelle *Gehen* van Thomas Bernhard, schrijft hij de komedie *Galleryplay* en *bazel* en maakt hij teksten voor de voorstellingen *Onomatopee* en *We hebben het/een boek (niet) gelezen* (De Toverberg). Ook studeert hij Duitse Taal & Cultuur aan de Universiteit van Amsterdam.

In 2009 schrijft hij samen met Lineke Rijxman en Joan Nederlof *Hannah en Martin*. In alle genoemde voorstellingen, behalve in *bazel*, was De Wolf ook als acteur te zien.